

description, selected objects that may be classified as «wardrobe». In addition to clothing here belongs should include, hats, caps; footwear (preferably boots) and accessories: waistbands, gloves, jewelry and more. There are important also reserves textiles and other consumable products not directly used in clothing. The resulting list subjected to scientific systematization. The criteria served as the conventional division of the upper, nether, waist clothes and formality and publicity wearing a particular outfit. Additional information obtained by processing figurative source using optical-visual method. This knowledge is valuable, as interpreted Petro Kalnyshevsky own attitude to the notion of «prestige» in the suit.

In parallel, there is a scientific analysis of the received groups and categories. Using this method, studied structural parts of clothing, types of clothes, its quantity, consumables, allowing decode current information. We analyzed functional features of different types of clothes, its cut, textile, sewn with which he and fur that was used for its production. If necessary, set way revenues consumable products to Petro Kalnyshevskiyi wardrobe.

For correct establishing features the iconic wardrobe last ataman we use search method selected abstract analogies in wardrobes gorodova Cossack starshyna: Hetman, general starshyna, polkovnyks, sotnyks. Compared the species composition, quantitative filling, physical and quality characteristics of clothing ataman and Cossack starshyna. Involve about Zaporozhye Sech starshyna's wardrobe: military scrivener a judge. One of the main methods of research are mathematical and statistical calculations. They are used to illustrate the magnitude of presence in wardrobe kind of garments. These methods are essential for determining the primacy of textile, furs, leather and other consumable products in the wardrobe. Percentage allows correct to compare common objects in the wardrobes of different magnitude, reducing them to a common denominator. We provide comparisons with some representatives of bourgeois and ordinary Cossacks wardrobe.

The study was able to reach conclusions about the typological similarity wardrobe Kalnyshevskiyi Petro and cossacks starshuna of Hetmanshchyna. It was established partial differences that occur primarily in the presence of especially Cossak things in the wear ataman: kyrey, cherkesky, sharovary; fur is not imported, but actually Sich origin. The difference also lies in the functional features of some article of clothing. It was found ways of forming the specific characteristics of the system clothes, hats, shoes and accessories Sich starshuna. So Petro Kalnyshevskiyi social status was higher than the rest of nyzova starshyna and may be equal to that of polkovnyk.

Keywords: wardrobe, clothing, koshevyi atama, Kalnyshevskiyi Petro, Cossack starshyna, Zaporozhian Sich.
До редакції надійшла 26.02.2016.

УДК 93/94 (477)

© Любов Отрошко
(Київ)

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО СИМВОЛОТВОРЕННЯ В ДОБУ П. КАЛНИШЕВСЬКОГО

Статтю присвячено розгляду світоглядних рефлексій козацького минулого, що залишили символічні віхи в українському етнокультурному розвитку. Мета дослідження – проаналізувати розвиток культурних символів в козацькій Україні у другій половині XVIII ст. та їх інтегрованість у подальший український етнокультурний процес. Розвиток символів досліджено на основі наукових принципів історизму та історичної ретроспективи й застосовано порівняльно-аналітичний, системно-структурний, об'єктивно-суб'єктивний, біографічний, конкретно-узагальнюючий, хронологічний, конкретно-історичний, синтезу та узагальнення, ретроспективний та інші методи дослідження.

З майже трьохвікової історії запорозького козацтва саме друга половина XVIII ст. стала переломним та знаковим моментом в українській історії, тому символічно, що її названо добою П. Калнишевського. Адже у цей час відбулися значні зміни, які стали визначальними для подальшого розвитку української державності. Вони полягали у тому, що саме завдяки особистості П. Калнишевського та його діяльності запорозьке козацтво залишалось останньою твердинею у боротьбі українського народу за демократичні принципи самоврядування та етнічну окремішність. Адже кошовий продовжував вести боротьбу за збереження незалежності запорозьких вольностей, займався активною культурницькою, релігійною, державною та політичною діяльністю, а також намагався вберегти від зруйнування Запорозьку Січ.

Проаналізувавши розвиток культурних символів в козацькій Україні у другій половині XVIII ст. та подальшу інтеграцію козацьких символів в український етнокультурний простір, констатовано, що особистість останнього кошового отамана Війська Запорозького Низового П. Калнишевського й увесь його життєвий шлях символізували собою образ Нової Січі, багатой культурно і духовно, освіченої, яка опікувалася запорозькими вольностями наперекір російським самодержцям, боролася за волю і кращу долю українського народу, намагалася будувати автономне і впливове військово-політичне українське демократичне формування в дуже складних умовах та під тиском польського феодалізму та російського самодержавства. Доведено, що доба П. Калнишевського відіграла значну роль в історії українського символотворення, адже стала символічним уособленням самовідданої боротьби народу, зокрема його козацького стану за волю, свободу і незалежність, а деякі символи козацької держави збереглися в традиційній українській культурі і протягом наступних століть ставали ознаками найвищої державної влади в Україні.

Ключові слова: Україна, українці, символи, українське символотворення, доба П. Калнишевського.

Символічні уявлення про етнічні та культурні особливості з'являються, закріплюються і передаються в етнокультурній традиції у процесі культурно-історичного розвитку. Світоглядні рефлексії славного козацького минулого залишили символічні віхи в українському етнокультурному розвитку. Протягом трьох століть, а саме з кінця XV і до кінця XVIII ст., запорозьке козацтво як етнокультурне явище мало значний вплив на всі сфери культурно-історичного розвитку українського народу, зокрема і на формування сфери символічної. Протягом цього періоду української історії були започатковані важливі вітчизняні культурні, державо- та націєтворчі традиції, уроки з яких актуальні й донині. У козацьку добу з'явилися і розвинулися етнокультурні символи, що згодом були покладені в основу національної та державної символіки України.

Дослідження виконується у межах фундаментальної науково-дослідної теми «Україна і українство в етнокультурних процесах світу» (наук. керівник – д.і.н., професор, член-кореспондент НАН України В. Д. Баран, 2015–2017 рр.).

Актуальність статті полягає у потребі досліджень, які розкривають історичне значення постаті останнього кошового отамана П. Калнишевського та вплив його діяльності на розвиток етнокультурних процесів і, зокрема, символотворення в Україні. Це дослідження є міждисциплінарним, адже дозволяє не лише виразніше розкрити історичний портрет кошового П. Калнишевського, але й провести паралелі у розвитку символічних знань про Україну від минулого й до сучасності.

Мета дослідження – проаналізувати розвиток культурних символів у козацькій Україні у другій половині XVIII ст. та їх інтегрованість у подальший український етнокультурний процес.

Проблемам дослідження історичних свідчень про розвиток Запорозької Січі і, зокрема, ролі постаті кошового П. Калнишевського багато уваги приділяли вітчизняні історики О. Апа-

нович, В. Голобуцький, В. Грибовський М. Грушевський, А. Скальковський, А. Коцур, В. Коцур, Г. Коцур, В. Мільчев, П. Мірчук, І. Синяк, Д. Яворницький та ін. Вчені присвятили цілий ряд наукових розвідок цій проблематиці й досить детально зупинялися на питаннях розвитку української символіки на фоні етнокультурних процесів, що відбувалися в козацькій Україні у другій половині XVIII ст.

Головною етнокультурною домінантою козацької доби та осередком незалежності і народовладдя в Україні протягом XVI–XVIII ст. були Запорозька Січ та Гетьманщина. Так склалася доля, що останній кошовий отаман Війська Запорозького Низового П. Калнишевський (1691–1803 рр.) став не лише свідком, але й безпосереднім учасником подій та явищ, що відбувалися в етнокультурному вимірі України у другій половині XVIII ст. У цей час настав переломний момент в історії існування Січі, саме завдяки особистості П. Калнишевського та його діяльності запорозьке козацтво залишалося останньою твердиною у боротьбі українського народу за демократичні принципи самоврядування та етнічну окремішність. Адже кошовий продовжував вести боротьбу за збереження незалежності запорозьких вольностей, займався активною культурницькою, релігійною, державною та політичною діяльністю, а також намагався зберегти від зруйнування Запорозьку Січ [6].

З майже трьохвікової історії запорозького козацтва саме друга половина XVIII ст. стала переломним та знаковим моментом в українській історії, тому символічно, що її названо добою П. Калнишевського. Зокрема така назва зустрічається у мультимедійному проекті Н. Бедіян та збірниках документів В. Грибовського, В. Мільчева, І. Синяка, присвячених ознайомленню широкого загалу з історичним портретом та документами доби П. Калнишевського.

Життя і діяльність П. Калнишевського припали на складний період українського

етнокультурного розвитку, коли почалося обмеження автономії Гетьманщини та реформування, а згодом повна ліквідація інституту Гетьманства (1764), що привело до руйнування Запорозької Січі (1775) і занепаду козацьких формувань, що впродовж усього свого існування залишалися носіями української державності. У цей період відбулися значні зміни, які стали визначальними для подальшого етнокультурного розвитку української державності [6].

З початку 50-х рр. XVIII ст. П. Калнишевський займав вищі старшинські посади: «спочатку він був військовим осавулом, котрий відповідає за стан і організацію війська, потім – військовим суддею, тобто третьою особою після кошового отамана, яка входить до складу Коша (запорозького уряду). З 1762 р. – він короткий час був кошовим. І нарешті, в 1764–1775 рр. Калнишевський – незмінний кошовий отаман» [1, с. 254]. Завдяки досвіду, набутому під час знаходження на керівних старшинських посадах в уряді козацької республіки, П. Калнишевський очолював Запорозьку вольницю упродовж десятиліття аж до знищення її царським урядом, що «не хотів терпіти, – писав М. Грушевський, – таке гніздо свобідного духу, як автономна січова громада» [4, с. 501].

Розглядаючи розвиток українського символотворення, перш за все, пов'язуємо його з характерними для традиційної української культури подіями та явищами, які мали найбільший вплив на розвиток етнокультурних процесів, що відбувалися в козацькій Україні у другій половині XVIII ст. Насамперед, з діяльністю самоврядного українського військово-політичного державного формування, центром якого стала Запорозька Січ, для якої були характерні козацьке самоврядування, геральдичні символи, символи військової влади (клейноди), релігійні уявлення, а також особливості архітектури та побуту, приготування їжі та крою одягу, мистецтва, фольклору, зброї та транспортних засобів та церемоніалу військового та мирного періоду тощо.

Крім цього, Запорозька Січ «являлася пристановищем і вихідною базою для гайдамацьких загонів», тут майбутні гайдамаки набиралися військового досвіду і вишколу [8, с. 106]. Козацькі літописи свідчать, що в Україні у 1768–1769 рр. відбувалися народні повстання, відомі як Коліївщина чи Залізничівщина, тобто Гайдамаччина – період стихійних повстань населення Правобережної України проти польських феодалів під проводом козацьких ватажків [7, с. 61–62]. Цьому визначальному явищу в історії національно-визвольних змагань українського

народу присвятив також свою поему «Гайдамаки» Т. Шевченко, в ній він описав величне прагнення народу до боротьби за волю і справедливість.

Важливо, що всі етнокультурні доміанти, пов'язані з козаками і їхнім побутом були характерними не лише для козацької доби в історії українського символотворення, але не втратили свого впливу на формування українських етнокультурних процесів і до сьогодні. О. Апанович зазначає, що у XVIII ст. «Запорозька Січ зберігала автономію й українську державність, які великою мірою базувалися на давніх традиціях і мали коріння в історичному минулому українського народу. Політична автономія, самобутній республіканський лад Січі з його демократичними порядками – частим проведенням рад, на яких вирішувалися найголовніші козацькі справи, виборністю старшини, місцевим самоврядуванням, своїм судом, – усе це було історичною антитезою російському самодержавству, абсолютній монархії» [1, с. 256].

Символічною ознакою державного устрою козацької доби вважалася влада всенародно обраних гетьманів на Наддніпрянщині та виборних кошових отаманів на Січі. З іменами видатних ватажків (П. Конашевич-Сагайдачний, Б. Хмельницький, П. Дорошенко, І. Мазепа, П. Полуботок, П. Скоропадський та ін.) та кошових (К. Гордієнко, І. Сірко, П. Калнишевський та ін.) були пов'язані основи українського символотворення і в козацьку добу, й в усі наступні історичні періоди. Запорожжя складалося із власне війська, котре розташовувалося у пониззі Дніпра, його центром була Січ, яка ще називалася Кошем. А. Скальковський так описав будову Коша «це – укріплене містечко, оточене валом і палісадами, оригінальної забудови Укріплена вежа з воротами й гарматами вела вже власне до Коша, тобто просторого майдану, на якому стояли 38 особливих будівель, споруджених у вигляді казарм чи гамазеїв, – куренів, які зіркоподібно півколом сходилися біля другої стіни або укріплення» [13, с. 59]. За кожним куренем закріплювалася назви військових підрозділів Коша Запорозького. Запорозьке військо управлялося своєю власною старшиною, для якої був характерний чіткий розподіл посад та чинів, ієрархія чинів час від часу змінювалася. Під час отаманування П. Калнишевського у воєнний час (1769 р.) запорозька старшина була такою: кошовий отаман, військовий суддя, військовий писар, військовий обозний, військовий осавул, військовий булавничий, військовий хорунжий, військовий бунчужний, військовий перначник. Усіх чинів було приблизно 150, серед них

полковники, полкові старшини, курінні отамани, військові довбиші, гармаші, товмачі, шафарі, кантаржії та канцеляристи та ін. [13, с. 65].

Наведена ієрархія військових чинів, а також назва «кіш» не збереглася у сучасному українському війську, вони залишилися притаманними лише для козацької доби. Проте в українській традиції символотворення у наступні періоди етнокультурного розвитку залишилися «рада», що стала верховним органом законодавчої влади України, «курені», зокрема куренями називалися військові підрозділи УПА та інші молодіжні об'єднання, зокрема козацькі, «майданами» стали називати великі незабудовані місця у центральній частині населених пунктів, принцип всенародно виборних керівних посад та ін. приклади збереження символічних етнокультурних самоназв в наступних періодах українського символотворення.

Фольклорна спадщина доби П. Калнишевського наповнена тугою за славним козацьким минулим. Український народ склав пісню про зруйнування Січі, яка розповідає про етнокультурні процеси, які відбувалися в Україні другої половини XVIII ст.: «Світ великий, край просторий, та ніде прожити: / Славне військо Запорозьке хотять погубити. / Ой цариця загадала, а Грицько пораяв, / Щоб зігнати запорожців та аж до Дунаю. / Вже на річці Базавлуці і москалі стали, / Ой вже Москаль Запорожжя кругом облягає. / А наш батько Калнишевський того не гадає, / А вже ж Москаль, а вже ж Москаль Січу обступає. / Васюринський козарлюга не п'є, не гуляє / Та свого отамана рано пробуджає: / «Та встань, батьку-отамане, кличуть тебе люди, / Ой, як станеш ти на башти, Москаля не буде!» / А москалі не дрімали, запас обдирали, / А московські старшини церкву грабували; / Та беруть срібло, та беруть золото, воскові свічі. / Ой заплакав пан кошовий з старшиною в Січі. / Ой зайшов же пан кошовий та на круту гору: / «Не руйнуйте, люде добрі, хоч Божого дому!» / Запорожські отамани, як орли літали, / Свого батька кошового вірненько благали: / «Позволь, батьку-отамане, нам на башти стати, / Не одному генералу з плеч голову зняти, / Москва стане лагерями, а ми курінями, / Москва стане із штиками, а ми з кулаками, / Ой, щоб слава не пропала поміж козаками». / «Не дозволю, милі браття, вам на башти стати: / Однакове християнство – грішно вигубляти!» / А вже ж уступила одна дівізія та серед самої Січі! / Ой взяла ж вона січові гармати, всі козацькі здобичі. / Ой крикнув же та Калниш кошовий, та стоячи серед церкви: / «Прибирайтесь, славні запорожці, так, як би ік

смерті!» / Ой крикнув же та Калниш кошовий, та стоячи на дзвіниці: / «Гей відкидайте, славні запорожці, списи та рушниці!» / Ой пливе шука з Кременчука, розбита із лука / Ой тепер же нам, Калниш кошовий, з тобою розлука. / Ой пішли, пішли славні запорожці, та не пішки – дубами, / Ой, як оглянуться до славної Січі, умиваються сльозами» [2, с. 101]. За наказом імператриці для посилення влади російського самодержавства Запорозьку Січ, як автономне державне, суто українське формування, мало ліквідувати сотисячне московське військо, що поверталось з російсько-турецької війни. Січ охороняла тільки невелика кількість козаків. Намагаючись уникнути необґрунтованого кровопролиття з обох сторін і зберегти від зруйнування Кіш, отаман вдався до переговорів, проте йому це не вдалося. Він був засланий на Соловки, де знаходився під пильною охороною, а згодом помер. Деякі козаки врятувалися від погрому і заснували Задунайську Січ, а Запорозька Січ була вщент зруйнована і розграбована. Згодом Великий Кобзар присвятив борцям за свободу такі зворушливі слова: «Б'ють пороги, місяць сходить, / Як і перше сходив / Нема січі, пропав і той, / Що всім верховодив. / Нема січі! Очерети / У Дніпра питають: – Де то наші діти ділись? / Де вони гуляють? / Чайка скиглить літаючи, / Мов за дітьми плаче; / Сонце гріє, вітер віє / на степу козачім» [14, с. 120].

Доповнюють символічний образ України XVIII ст. численні варіації народних картин на тему «Козак Мамай». На них зображено ідеалізоване зображення козака, що сидить під деревом, по-східному підібравши під себе ноги, у традиційному козацькому вбранні з шапкою біля ніг та кобзою в руках. Поряд з ним незмінний бойовий товариш – кінь, а також шабля та спис із малиновим прапором. Часто поряд із козаком зображують штоф із чаркою та кисет із люлькою та ін. Такі зображення відрізняються за своїм художнім оформленням, проте основний зміст цього образу залишається незмінним. Козак Мамай – це козак-запорожець, козак-лицар, козак-бандурист – символічне уособлення козацької доби.

Головними відзнаками державної та військової влади у XVI–XVIII ст. були козацькі клейноди. У повсякденні це були звичайні речі повсякденного вжитку, проте до них ставилися з великою пошаною. У часи козаччини ці речі поступово ставали ознаками державної та військової влади. До них належали гетьманська булава, бунчук, печать, короги, тулумбаси й труби.

Як особлива верства українського народу, козацтво виробило систему символічних ознак

козацької держави. Саме в козацькій Україні виник один із найяскравіших образів, що згодом став гербом Війська Запорозького – козак у кунтуші, підперезаний паском, із шаблею при лівому боці, у шапці; ліва рука підтримує рушницю, оперту на рамя, права спирається о бік [11]. Дослідження вітчизняних геральдистів свідчать про те, що вперше зображення козака, що лягло в основу козацького герба з'явилося «на гетьманській печатці Г. Лободи зафіксоване 1595 р. Початково цей герб стосувався лише козацької організації – Війська Запорозького, але в ході козацьких воєн перетворився на загальноукраїнський символ. У часи Хмельниччини козак з мушкетом став гербом Гетьманщини – української держави, що існувала до початку 80-х років XVIII ст. Його широко використовували на печатках, прапорах, іконах, у друкованих виданнях, іменуючи «Гербом Малоросії», Гербом Малоросійської нації, «Малоросійським» та «Національним» [3, с. 15].

Вітчизняні історики А. Гречило, І. Сас, Д. Яворницький та ін. переконані, що у XVIII ст. Військо Запорозьке мало саме герб, а не якусь емблему, чи знак на печатку, чи хоругву. Козак із мушкетом фігурує пізніше також на печатках гетьманів І. Виговського, П. Тетері, І. Брюховецького, П. Дорошенка, І. Мазепи та інших гетьманів. У часи І. Скоропадського козак із мушкетом вже трактувався як національний герб, а також зазначалося, що 1708 р. на церемонії обрання йому було вручено «клеюди войсковые и национальные, т.е. булава, бунчук и печать» [12]. Вплив на розвиток української національної символіки особливо посилювався з другої половини XVIII ст. в умовах обмеження козацької автономії Російською імперією. Зокрема, це позначилося на відмові від традиційної символіки, тобто зображень, які використовувались для засвідчення різних документів, виконували роль державної атрибутики, передавались у спадок, символізували посаду і соціальне положення, правову дієздатність, місцеве самоуправління тощо, її замінювали російською, зокрема, замінювали зображення козака з мушкетом російським державним двоголовим гербом [3; 5; 11].

В українській традиції серед усіх символів постать козака на гербі Війська Запорозького найяскравіше символізує прагнення народу до незалежності у всій широті і повноті влади і боротьбу за віру, волю й долю України, а тому цей символ має значно глибший зміст, ніж приміром, символ архангел Михаїла, що символізував лише боротьбу за віру. Під час національно-

визвольних змагань 1917–1921 рр. козацька символіка знову стала актуальною. Хоча на той час державним символом було обрано тризуб, але символ козака з мушкетом був серед варіацій державного українського державного герба, він не втратив особливості національної самоцінності. Як у добу П. Калнишевського, так і на початку XXI ст., цей символ заслуговує на почесне місце у Великому Державному Гербі України.

Булава із холодної зброї в козацькі часи перетворилася на ознаку найвищої державної влади в незалежній Україні, офіційним символом державності (Булава Президента України). А козак з мушкетом як справжня історична реліквія займає почесне місце серед інших історичних мініатюр на нагрудному знаку Президента України. Герби, печатки та корогви також збереглися в українських традиціях державо- та націєтворення якнайкраще, навіть, з'явилася окремі науки по їх дослідженню, такі як геральдика, сфрагістика, фалеристика та ін. Хоча печатки виникли не в козацьку добу, а значно давніше, проте саме у цей час вони стали символічним уособленням української державної та національної символіки і продовжують залишатися символами державної влади Гербова печатка Президента України). Ці етнокультурні символи засвідчують спадкоємність традицій українського державотворення.

Отже, проаналізувавши розвиток культурних символів в козацькій Україні у другій половині XVIII ст. та подальшу інтеграцію козацьких символів в український етнокультурний простір, констатуємо, що особистість останнього кошового отамана Війська Запорозького Низового П. Калнишевського й увесь його життєвий шлях символізували собою образ Нової Січі, багатой культурно і духовно, освіченої, яка опікувалася запорозькими вольностями наперекір російським самодержцям, боролася за волю і кращу долю українського народу, намагалася будувати автономне і впливове військово-політичне формування в дуже складних умовах та під тиском польського феодалізму та російського самодержавства. Доба П. Калнишевського відіграла значну роль в історії українського символотворення, адже стала символічним уособленням самовідданої боротьби народу, зокрема його козацького стану з волю, свободу і незалежність. Деякі символи козацької держави збереглися в традиційній українській культурі і, навіть, протягом наступних століть стали ознаками найвищої державної влади у незалежній Україні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Апанович О.М. Останній кошовий отаман Запорозької Січі / О.М. Апанович // Апанович О.М. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. – К. : Либідь, 1993. – С. 254–273.
2. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. – К. : Вища школа, 1994. – 539 с.
3. Гречило А. Герби міст України (XIV – I половина XX ст.) / Гречило А., Савчук Ю., Сварник І. – К. : Брама, 2001. – 400 с.: іл.
4. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України / М.С. Грушевський. – К.-Л., 1911.
5. Еварницький Д.І. (Яворницький Д.І.) Запорожжя в залишках старовини і переказах народу: Ч. I; Ч. II / Д.І. Еварницький. – К. : Веселка, 1995. – 447 с.
6. Коцур В.П., Коцур А.П. Від Сули до Білого моря: шлях через три століття (До 200-річчя від дня смерті останнього кошового отамана Запорозької Січі П.І. Калнишевського). – / В.П. Коцур, А.П. Коцур. – Київ–Переяслав–Хмельницький : Книги-XXI, 2004. – 360 с.
7. Лїтописныя замїтки о событіяхъ въ Новороссіи (1740–1806) // Кїевская старина. – Приложение. – 1890. – Т. 28. – № 3. – С. 61–62.
8. Мірчук П. Коліївщина: Гайдамацьке повстання 1768 р. / П. Мірчук. – Нью-Йорк: Наукове Товариство ім. Шевченка. Бібліотека Українознавства, ч. 41, 1973. – 319 с.
9. Петро Калнишевський та його доба [Електронний ресурс]. – Режим доступу:– <http://kalnysh.at.ua/publ/2>
10. Петро Калнишевський та його доба. Документи та матеріали / Упоряд.: В. Грибовський, В. Мільчев, І. Синяк. – К., 2009. – 432 с.
11. Сас П.М. Герб Війська запорозького із минулого у сучасне / П.М. Сас. – К. : Інститут історії України, 2010. – 204 с.
12. Ситий І.М. Козацькі печатки Гетьманщини (середина XVII–XVIII ст.). За архівними матеріалами Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського: автореф. дис канд. іст. наук: 07.00.06 / І.М. Ситий; НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К., 2002. – 19 с.
13. Скальковський А.О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького / передмова та коментарі Г.К. Швидько; Пер. з рос. Т.С. Завгородньої; Худож.-іл. О.М. Бузилов. – Дніпропетровськ : Січ, 1994. – 678 с.
14. Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. / Т. Шевченко – К., 2003. – Т. 1: Поезія 1837 – 1847. – С. 120.

© *Любовь Отрошко*
(Київ)

РАЗВИТИЕ УКРАИНСКОГО СИМВОЛОТВОРЧЕСТВА В ЭПОХУ П. КАЛНЫШЕВСКОГО

Статья посвящена рассмотрению мировоззренческих рефлексий прошлого, которые оставили символические вехи в украинском этнокультурном развитии. Цель исследования – проанализировать развитие культурных символов казачьей Украине во второй половине XVIII в. и их интегрированность в дальнейший этнокультурный процесс. Развитие символов исследовано на основе научных принципов историзма и исторической ретроспективы и применены сравнительно-аналитический, системно-структурный, объективно-субъективный, биографический, конкретно-обобщающий, хронологический, конкретно-исторический, синтеза и обобщения, ретроспективный и другие методы исследования.

Из почти трехвековой истории запорожского казачества именно вторая половина XVIII в. стала переломным и знаковым моментом в украинской истории, поэтому символично, что ее названо эпохой П. Калнышевского. Ведь в это время произошли значительные изменения, которые стали определяющими для дальнейшего развития украинской государственности. Они заключались в том, что именно благодаря личности П. Калнышевского и его деятельности запорожское казачество оставалось последней твердыней в борьбе украинского народа за демократические принципы самоуправления и этническую обособленность. Ведь кошевой продолжал вести борьбу за сохранение независимости запорожских вольностей, занимался активной культурной, религиозной, государственной и политической деятельностью, а также пытался уберечь от разрушения Запорожскую Сечь.

Проанализировав развитие культурных символов в казачьей Украине во второй половине XVIII в. и дальнейшую интегрированность казачьей символики в этнокультурный процесс, констатируется, что личность последнего кошевого атамана Войска Запорожского Низового П. Калнышевского и весь его жизненный путь символизировали собой образ Новой Сечи, богатой культур-

но и духовно, образованной, которая опекала запорожские вольности вопреки российским самодержцам, боролась за волю и лучшую долю украинского народа, пыталась строить автономное и влиятельное военно-политическое украинское демократическое формирование в очень сложных условиях и под гнѐтом польского феодализма и российского самодержавия. Доказано, что эпоха П. Калнышевского сыграла значительную роль в истории украинского символотворчества, ведь стала символическим олицетворением самоотверженной борьбы народа, в частности, его казачьего сословия за волю, свободу и независимость, а некоторые символы казачьей державы сохранились в традиционной украинской культуре и на протяжении следующих веков были символами наивысшей государственной власти в Украине.

Ключевые слова: Украина, украинцы, символы, украинское символотворчество, эпоха П. Калнышевского.

© **Liubov Otroshko**
(Kyiv)

THE DEVELOPMENT OF SYMBOLS CREATION DURING P. KALNYSHEVSKY ERA IN UKRAINE

The article is devoted to consideration of reflections Cossack past that left a symbolic milestone in the ethnic and cultural development of Ukraine. Symbolic representation of ethnic and cultural differences appeared and fixed and transferred to the ethno-cultural traditions in the cultural and historical development. Cossacks from Zaporizhzhya as an ethno-cultural phenomenon had a significant impact on all spheres of cultural and historical development of the Ukrainian people, including the formation of the symbolic sphere. During this period of Ukrainian history were initiated important national cultural and state creation of nation and tradition, the lessons of which are relevant to this day. In the Cossack era there developed ethno-cultural symbols that later became the basis for national and state symbols of Ukraine. Relevance of the article is in need of studies that reveal the historical significance of the figures of the last ataman P. Kalnyshevsky and the impact of its activities on the development of ethno-cultural processes, especially of symbol creation in Ukraine. This research is interdisciplinary, as it allows not only to make a clear historical portrait ataman Kalnyshevsky but and draw parallels in the development of symbolic knowledge from the past and the Ukraine from the past to the present.

The purpose of the work analyzed the development of cultural symbols in Cossack Ukraine in the second half of the 18th century and their subsequent integration into Ukrainian ethno-cultural process. The development of symbols in the second half of the 18th century and their further integration into Ukrainian ethno-cultural space is investigated based on the fundamental principles of historicism and historical retrospectives and using comparative analytical, systematic and structural, objective and subjective, empirical synthesis, chronological, biographical, a concrete historical, synthesis and generalization, retrospective and other methods.

With nearly three centuries of history of Zaporizhzhya Cossacks is the second half of the 18th century was the critical moment in the history of Ukrainian, so symbolic that it named P. Kalnyshevsky era. After all this time, there have been significant changes which have become crucial for the further development of Ukrainian ethno-cultural state. They consisted in the fact that it is through individual P. Kalnyshevsky and its activities Zaporizhzhya Cossacks remains the last stronghold to fight the Ukrainian people for the democratic principles of government and ethnic heritage. Ataman continued to fight for the preservation of the independence of Zaporizhzhya liberties, engaged in active cultural, religious, national and political activities, and also tried to save from destruction Zaporizhzhya Sich.

In the Ukrainian tradition all symbols on the arms of the figure of the Cossack the Emblem of Cossack Army most clearly symbolizes the aspirations of the people for independence in all its breadth and fullness of power of faith, and fight for the faith, freedom and future of Ukraine, because this symbol has deep historical meaning. During the national liberation struggle of 1917–1921 Cossack symbols again become relevant. Although at that time was elected state symbol trident symbol but a Cossack with a Samopal was among the variations Ukrainian state arms, he has not lost much national self-worth. As well the P. Kalnyshevsky era and the beginning of 21st century this symbol earned a place in the Grand National Emblem of Ukraine.

After analyzing the development of cultural symbols in Cossack Ukraine in the second half of the 18th century and further integration of the Ukrainian Cossack symbols to ethno-cultural space, we conclude that a person last ataman Zaporizhzhya Army P. Kalnyshevsky and all his life symbolized by the image of New Sich, which took care Zaporizhzhya liberties in defiance of the Russian autocrat, fought for freedom

and a better future of the Ukrainian people, trying to build independent and influential military-political Ukrainian democratic formation in very difficult conditions and under the pressure of Polish feudalism and Russian autocracy. Proved, that Kalnyshesky era played a significant role in the history of symbols creation of Ukrainian, as was the symbolic embodiment of selfless struggle of the people, including his Cossack estate for freedom and independence, and some symbols Cossack state preserved in traditional Ukrainian culture and even during these centuries were signs of the highest state power in Ukraine.

Key words: Ukraine, Ukrainian, symbols, the symbols creation in Ukraine, during the era of P. Kalnyshesky.

До редакції надійшла 2.03.2016.

УДК 94(477) «17/21»

© Юрій Фізурний
(Київ)

ДЕРЖАВНИЦЬКА ТА ЕТНОКУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕТРА КАЛНИШЕВСЬКОГО В КОНТЕКСТІ АГРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЇ ЩОДО УКРАЇНИ Й УКРАЇНЦІВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII СТ.

У статті досліджується державницька та етнокультурна діяльність П. Калнишевського в контексті агресивної політики Росії щодо України і українців у другій половині XVIII ст. За державницької діяльності П. Калнишевського був здійснений еволюційний перехід Нової Січі від суто мілітарної формації до багатофункціональної військово-політичної організації, що базувалася на міцному економічному підґрунті й у майбутньому могла стати базою відновлення Української державності. Кошовим здійснювалася поступова переорієнтація запорожців від військового здобичництва до господарської діяльності й формування в Україні т.зв. фермерських господарств і соціального вільного стану фермерів (своєрідного аналогу сучасного середнього класу). П. Калнишевський цілеспрямовано здійснював освоєння українцями надчорноморських степів, перетворення їх з малозаселеної місцевості на добре залюднені терени, що, зрештою, призвело до суттєвого розширення українських етнічних територій, незважаючи на опір і протидію Росії. Всі ці дієві заходи кошового посприяли освоєнню і включенню Надчорномор'я до цілісного етнокультурного простору України. Етнокультурна діяльність кошового отамана стала логічним продовженням його державотворчого чину. Незважаючи на імперські утиски, П. Калнишевський цілеспрямовано відстоював автономність запорозької церкви та захищав її особливий статус. Січовий очільник всіляко дбав про розвиток церкви, релігійності, благодійності, духовності й освіченості українців. На добротинні пожертви й за особистого піклування патріота-державника й благодійника збудовано понад 30 православних храмів, здійснювалося загальне управління запорозькими школами та пильно відстежувалося забезпечення освітніх закладів, вчителів й учнів усім необхідним.

Ключові слова: Україна, українці, П. Калнишевський, Запорозька Січ, державницька та етнокультурна діяльність, Росія.

Влітку 1775 р. російські регулярні війська підступно захопили запорозькі терени («Землі Вольностей Війська Запорозького» – так вони офіційно називалися в імперії) і знищили українське самобутнє квазідержавне утворення – Запорозьку Січ (Нову чи Підпільненську). Через майже 240 років, навесні 2014 р. військові частини Росії без розпізнавальних знаків (т. зв. «зелені чоловічки») спочатку загарбали Крим, а згодом розпочали неоголошену війну на Сході України, яка триває і по цей день. Що спільного між цими, на перший погляд, абсолютно різними подіями? Їх об'єднує, насамперед, непереборне прагнення українців мати власну державу, жити й господарювати в ній за своїми законами та фанатичне устремління росіян і, передусім, їх

очільників до асиміляції України й українства, створення потужної імперської нації, що призведе, на їхню думку, до перетворення Росії у світову наддержаву, оскільки без українського народу (його кількісного й інтелектуального потенціалу) ця домінуюча мрія не здійсниться.

Мета дослідження полягає в тому, що, вивчаючи державницьку та етнокультурну діяльність П. Калнишевського в контексті агресивної політики Росії щодо України й українців у другій половині XVIII ст., ми намагаємося осягнути, які повчальні уроки може отримати український народ з минулого, щоб зберегти свою самобутність і державність та мати надію на гідне майбуття.

Для досягнення поставленої мети є доцільним вирішення таких дослідницьких завдань: